

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRSEL SÖYLEMİNDE DOĞU'NUN GERİ KALMIŞLIĞININ FELSEFİ ÇÖZÜMLEMESİ

-Philosophical Analyze of Undeveloped Conditions of Eastern/Islamic World In The Poetic Discourse of Mehmet Akif Ersoy -

Yrd. Doç. Dr. Hasan AYDIN
OMÜ Eğitim Fakültesi
haydin@omu.edu.tr

Abstract:

Mehmet Akif Ersoy is the great poet and thinker in Ottoman Empire and Republic of Modern Turkey. In his life, as its known, the Ottoman empire was destroyed after the First World War and the Republic of Turkey was established in many difficulties. In this difficult process, Mehmet Akif offered some solutions to restructure the independency of Turkish people who nearly lost its hope to remain as an independent state. From this point of view, Akif, tried to give a new emotion and morale Turkish nation and analysed philosophical, sociological and psychological causes of undeveloped conditions in eastern people. In this paper, I will analyze that what Mehmet Akif says about undeveloped conditions of eastern people in poetic discourse. In my opinion, he discuss, a lot of problems about undeveloped conditions of the eastern and offer interesting and striking solutions in his poems.

Key Words: *Mehmet Akif Ersoy, Eastern, Undeveloped Conditions of Eastern, philosophical analyze, Ottoman empire, modern Republic of Turkey.*

Özet:

Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı İmparatorluğunun ve Modern Türkiye Cumhuriyetinin en büyük şair ve düşünürlerinden birisidir. Bilindiği gibi, onun yaşadığı dönemde, I. Dünya Savaşının ardından Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış ve Milli Mücadele ile birlikte büyük zorluklarla modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu zorlu süreçte, Mehmet Akif, Türk ulusunun bağımsız bir devlet kurma umudunun zaafa uğradığı bir anda, bağımsızlığını yeniden inşa etmek için halka yeni bir duygu ve moral vermiş ve kurtuluş amacına dönük özgün çözümler ileri sürmüştür. Bu çözümler bağlamında, Mehmet Akif, Türk ulusuna yeni bir duygu kazandırmış ve şiirsel söyleminde Doğunun geri kalmışlığın nedenleri konusunda özgün, felsefi, sosyolojik, psikolojik çözümler yapmıştır. Bu bildiride, biz, Mehmet Akif'in şiirsel bir söylemle, Doğunun geri kalmışlığı konusunda ne türden bir çözümleme yaptığını ortaya koymaya çalışacağız. Kanımızca, o, Doğunun geri kalmışlığı konusunda pek çok soruna parmak basmakta ve ilginç ve heyecan verici çözümler önemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Mehmet Akif Ersoy, Doğu, Doğunun Geri kalma koşulları, felsefi çözümleme, Osmanlı imparatorluğu, modern Türkiye Cumhuriyeti.*

Giriş:

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), düşünce tarihi açısından ele alındığında, şiirsel söylemle dini-felsefî bir temelde, sosyolojik, psikolojik, tarihsel çözümlenmeler yapan, örneğine ender rastlanan düşünürler arasındadır. Yurtsever istiklal şairimizin dini-felsefî temele dayalı sosyolojik, psikolojik, tarihsel çözümlenmeler yaptığı önemli konulardan birisi, hiç kuşkusuz içinde yaşadığı dönemde ‘hasta adam’ olarak nitelendirilen Doğu sorunu, yani Doğu’nun geri kalmışlığı, atıllığı, parçalanmışlığı, durağanlığı ve sömürgeleşmesi sorunudur. Bu onun temel sorunsalıdır. Bu sorun, bir yönüyle kendisinin Doğulu oluşu ve buna bağlı olarak Doğulu hissetmesi, Batıdaki Doğu algısının kendi inanç sistemine vurgu yapan İslamla ilişkili görülmesi, diğer yandan ise yaşadığı yüzyılda Doğulu toplumların emperyalizmin kuşatması altında olması nedeniyle şiirsel söyleminde, özsel-içsel-eleştirel tarzda kendini açığa vurur. Mehmet Akif Ersoy’un muhayyilesinde/imgeleminde Doğu İslam dünyası, geçmişte peygamberlere ve büyük toplumsal önderlere beşiklik yapmış, İslamın klasik çağında parlak bir uygarlık kurmuş, ‘bilim Müslüman’ın yitik malıdır, onu nerde bulursa almalıdır’, anlayışıyla geçmiş bilim ve felsefe mirasını, diğer bir deyişle Eski Yunan, Hint ve Fars bilim ve felsefe kültürünü içselleştirmiş, onları yeni gözlem ve bulgularla işleyip geliştirerek bilimsel ve felsefi başarılarla imza atmış, evrensel uygarlık içerisinde seçkin yerini almış, ona katkılar sağlamıştır. Hatta, bu yönüyle bilim ve teknikteki başarısını övse de, sömürgeci anlayışlarına ve ahlaksal yozlaşmalarına gönderme yaparak tek dişi kalmış canavar olarak nitelediği Batı uygarlığının, ortaçağın ardından bilim ve felsefeye açılan yüzünü simgeleyen Rönesans’ın doğuşunda bile Doğu İslam uygarlığından yapılan çevirilerin bir şekilde payı bulunmaktadır. Böylesine parlak başarılarla imza atan Doğu İslam uygarlığının, 12-13. yüzyıllardan itibaren, yer yer kimi parlamalar olsa da, yavaş yavaş bilim ve felsefe kültürü açısından duraklaması, onun deyişle yaşadığı dönemde, yani 19-20. yüzyılda bütünüyle köhneleşmesini, uygarlık açısından gerilemesini ve emperyalist Batı’nın egemenliğine girişini, onlar karşısında geri kalışını nasıl açıklamak gerekmektedir? Günümüzde bile güncelliğini koruyan anılan soruya Mehmet Akif Ersoy geniş bir perspektifte bakmakta, bugün bile bize ışık tutabilecek özgün çözümlenmeler ileri sürmektedir.

Bu bildiri, Mehmet Akif Ersoy’un, Doğu İslam dünyasındaki gerilemelere nasıl baktığını, onun nedenleri olarak şiirsel bir dille dini-felsefî, sosyolojik, psikolojik, tarihsel temellere dayalı çözümlenmelerinde neler söylediğini ortaya koymayı, buradan hareketle, onun Batı karşısında konumlandığı ve duyumsayarak içinde yaşadığı Doğu imgesini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bildiride, Doğu sorununa ayrı bir önem atfettiği Fatih Kürsüsü’ndeki söylem, aynı konuya değindiği Gölgele içerisindeki Şark şiirlerindeki söylemleriyle birlikte ele alınacak ve tarihsel eleştiri, anlama ve anlamlandırma yöntemleri ışığında analitik olarak irdelenecektir.

1. Doğu’nun Geri Kalmışlığının Göstergeleri: İki Özgün Betimleme

Akif’in, temel sorunsallarından birisi olan Doğunun geri kalmışlığı sorununa bakışını anlayabilmek için, iki hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Bu iki husus, onun düşünsel çerçevesinin ana çatısına gönderme yapmaktadır. İlk husus, onun aldığı eğitimde saklıdır: O, eğitim yaşantısına, Emir Buhari Mahalle Mektebi ile başlamış, Fatih İbtidaisine gitmiş, Fatih Merkez Rüşdiyesi yıllarında, özel öğretmenlerden, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almıştır. Mülkiye idadisinden mezun olan Akif, yüksel İdadide okumayı hak etmişse de, babasının vefatı yüzünden, pratik

kaygılarıyla, parasız yatılı oluşu ve mezuniyet sonrası iş imkanı geniş olması nedeniyle Mülkiye Baytar Mektebine devam etmiştir. Bu formal eğitim kurumları yanında kuşkusuz Akif'in en temel öğretmeni babasıdır; zira o, Fatih medresesi müderrislerinden, Mehmet Tahir Efendi' (1826-1926) dir.¹ Öyle anlaşılıyor ki, Akif, engin Arapça ve dini bilgisini babasına borçludur. Bu eğitim süreci, özellikle Doğu ve Batı dillerini öğrenme ve bu dillerde metinler okuma Akif'e hem Doğu hem de Batı düşüncesi ve uygarlığı konusunda önemli katkılar sağlamıştır. İkinci husus, Ersoy'un yaptığı gezilerin ve bu gezilerdeki, gözlemlerin onun düşün dünyasına derin etkisidir. O, veterinerlik eğitimi gereği, iyi bir gözlemcidir ve gezdiği yerleri bir bilim insanı edasıyla incelemektedir. Onun çeşitli vesilelerle Mısır'a, özellikle Teşkilât-ı Mahsus'a² aracılığıyla Berlin'e ve Milli Mücadele yıllarında halkı Anadolu'da kurtuluşa sevk etmek için yaptığı yolculuklar³, Doğu ve Batı uygarlığının halihazırdaki durumunu karşılaştırmak için zengin, somut veriler elde etmesine zemin hazırlamıştır.

Anılan iki husus, Cemal Kuntay'ın değişimiyle, onun dürüstlüğü temel alan eğilip bükülmez kişiliğiyle⁴ birleşince, şiirlerine realist bir söylemle yansımıştır. O, yoğun toplumcu öğeler taşıyan şiirsel söylemiyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

“Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...

İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!”⁵

Hayalle alış verişinin olmayışı, görüp de söylemesi, odun gibi de olsa sözünün gerçek olması, Akif'i, Doğuyla ilgili özgün çözümler yapmaya itmiştir. O'nun Doğu algısı konusundaki yargıları, hem Doğu ile Batı arasında yaptığı karşılaştırmalarda, hem de Doğunun geçmişteki güçlü haliyle yaşadığı dönemdeki geri halini kavramsallaştırmasında ortaya çıkar.⁶ O, Batı'ya baktığında, özellikle Berlin deneyimine dayanarak, bilime dayalı güçlü bir uygarlık görürken, aynı zamanda Almanya, Fransa ve İngiltere örneğine dayanarak, ahlaksal yaşantıda çökmüş, özellikle İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi bilimin gücünü kötüye kullanan sömürgeci bir Batı uygarlık görür. Onun bu iki uçlu diyalektik bakışı, Batı uygarlığının farklı yüzlerini yalın bir biçimde görmesinde etkili olmuştur. Batı uygarlığı karşısında Doğu'yu, özellikle bilim açısından geri olarak niteleyen Akif, Doğunun şaşalı geçmişiyle şimdiki halini karşılaştırdığında, bir yandan Batı karşısında gerilikleri, öte yandan ise, tarihten güç alan yeni açılım olanaklarını görür ve gözler önüne serer.⁷ Bu açıdan Akif, umutsuz, edilgin bir Doğu anlayışına şiddetle karşı koyar. Onca, çözüm, içinde bulunulan durumu nesnel bir biçimde saptamaktan, geçmişin gönencinin yeniden ihyasından geçmektedir. Bu anlamda, Akif'te, asrı saadete, İslamın klasik çağındaki gönence dönüş arzusu güçlü bir şekilde ortaya çıkar. Ancak onun bu arzusu, adlarından saygıyla söz ettiği ve düşüncelerine değer verdiği Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh'ta belirlediği gibi, o zamanın koşullarına dönmeyi değil, o zamanın ruhunu kavramayı salık verir. Bu ruh, İslamın ana kaynaklarından esin alarak, asrın bilimsel gerçeklerini kavrayıp, o İslamî esini çağa taşımak olarak kendini göstermektedir. Akif'in deyişiyle, Kur'an'dan

¹ Bkz. Hakan Arslanbenzer “Şairin Düşünür Olarak Portresi”, Akif'ten Asım'a içinde, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.10.

² Akif, İttihad ve Terakki partisine üye olup, Teşkilât-ı Mahsusa'ya girerken yeminin içinde yer alan “cemiyetin bütün emirlerine bila kaydu şart itaat” ibaresinin değiştirilmesini istemiştir. Bu açıdan, onun tam bir İttihatçı olduğu fikri hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Bkz. M. Cemal Kuntay, Mehmet Akif, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, s. 86 vd.; Hakan Arslanbenzer, agm., s. 12.

³ Bkz. M. Cemal Kuntay, age., s. 213 vd.; Hakan Arslanbenzer, agm., s. 12-14.

⁴ Bkz. Mithat Cemal Kuntay, age., 197 vd.

⁵ M. Akif Ersoy, Safahât, Dördüncü Kitap/Fatih Kürsüsünde, Hazırlayan: Kemal Bek, (Özgün Dili ve Günümüz Türkçe'siyle), Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 367.

⁶ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 402 ve 689.

⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 689-690.

alarak ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı. Akif'in ruhta, İslamın uygarlık yaratan yüzünü ön plana çıkarıp, Batı uygarlığının bilimsel başarılarıyla onu birleştirme anlayışı İslam modernizminde sık sık karşılaşılan bir söylem türüdür.

Akif'in Doğu uygarlığının kendisine görünen yüzüne yönelik en çarpıcı betimini Fatih kürsüsünde konuşan vaizin dilinde ve Gölgeleler içinde yer alan Şark adlı şiirinde ortaya çıkar. Kuşkusuz benzer betimleri, özlü bir biçimde Safahat'ın diğer kitaplarında da yer yer gözlemlemek olasıdır. Ancak sözünü ettiğimiz iki şiirsel söylem, sorunu ele alıfta daha kuşatıcıdır. Akif, Süleymaniye kürsünde vaizin ağzından, gözlemlediği Doğuyu şöyle betimler:

“Dönün de atıl olan Şarkı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

...

Zaman zaman görülen âhiret kılıklı diyar;
Cenâzeden o kadar farkı olmayan canlar;
Damarda seyri belirsiz, irinleşen kanlar;
Sürünmeler, geberip gitmeler, rezâletler;

...

Dilencilikle yaşar derbeder hükûmetler;
Esâretiyle mübâhî zavallı milletler;
Harâbeler, çamur evler, çamurdan insanlar;
Ekilmemiş koca yerler, biçilmiş ormanlar;
Durur sular, dere olmuş helâ-yı carîler;
Sitmalar, tifolar, türlü mevt-i sâriler;
Hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;
Mezar mezar dolaşıp, hasta baktıran sağlar...
Atâletin o mülevves teressübâtı bütün!
Nümûne işte biziz... Görmek isteyen görsün!
Bakın da haline, ibret alın şu memleketin!
Nasıldın ey koca millet? Ne oldu âkibetin?
Yabancılar ediyormuş -eder ya- istikrâh
Dilenciler bile senden şerefli dir billâh.
Vakaarı çoktan unuttun, hayâyı kaldırdın;
Mukaddesâtı ısrırdın, Hudâ'ya saldırdın!
Ne hatratına hürmet, ne ananâtını yâd;
Deden de böyle mi yapmıştı ey sefil evlât.”⁸

Vaiz'in dilinden yapılan bu katı-eleştirel betim, uyarı ve silkinme yaratma amaçlıdır ve Gölgeleler'in Şark adlı şiirinde, “Ne gördün Şark'ı çok gezdin? diyorlar”, sorusuyla yeniden gündeme gelmektedir. Akif orada, “İlahi, gördüğüm âlem mi insanlığın beşiği” sitemiyle, yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar, buruşmuş yüzler, tersiz alınlar, işlemez kollar, düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar, zorbalıklar, baskılar, iki yüzlülükler, türlü hastalıklar, örümcek bağlamış tütmez ocaklar, yanmış ormanlar, ekinsiz tarlalar, cemaatsiz imamlar, gaza adıyla birbirini öldüren zavallı dindaşlar, yarın düşüncesini bilmeyen akşamlar, mezarlar, öte dünyalar, bunalmış üçyüz elli milyon can gördüğünü söylemektedir.⁹

Akif'in son yıllarındaki şiirleri hariç, şiirlerinin büyük bir toplamı aslında, yukarıda betimini sunduğumuz sorunu ortaya koymak ve aşmak için yazılmış gibi görünmektedir. Bir başka deyişle, şiirlerde dile gelen betim ve onu aşma çabası onun temel sorunsalına gönderme yapmaktadır.

⁸ M. Akif Ersoy, age., s. 401-402.

⁹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 689-690.

Meşrutiyet yıllarını, Balkan savaşlarını, Birinci Dünya savaşını ve Milli Mücadele yıllarını idrak etmiş bir aydın olarak Akif, halkı aydınlatmak, sorunların nedenini ve çözümünü göstermek için toplumcu bir aydın sorumluluğu ile hareket etmiştir. Onun, geçmişinde parlak bir uygarlık yaratmış olan Doğunun içine düştüğü durum ve kurtuluş için önerileri oldukça anlamlıdır ve bugünün Doğu insanına bugün bile hala canla mesajlar verecek niteliktedir.

2. Doğunun Geri Kalma Nedenleri: Nedenleri Saptamak Çözüme Açılan Kapıdır.

Fatih kürsüsünde Akif'in konuşturduğu vaiz, Doğunun geri kalışı sorununa analitik olarak yaklaşmakta, dinsel kimliğiyle sorunun dinî-felsefî zeminlerine inmekte ve şiirsel bir dille, güçlü sosyolojik, psikolojik, tarihsel çözümlerler yapmaktadır. Kuşkusuz, şiirsel bir söylemle, din-felsefî bir temelde, sosyolojik, psikolojik, tarihsel çözümlerler yapmak ve bu çözümlerlerden bir sonuç çıkarmak, güçlü bir entelektüel birikimin işaretidir. Fatih kürsüsünden vaizin diliyle konuşan Akif, Doğunun geri kalmışlığı konusunda, tembellik, yanlış dinsel algı, kadercilik, tevekkülcülük, içtihat kapısını kapatma, dini asrın gerekleri doğrultusunda yorumlamama, parçalanmışlık, eğitimi yaygınlaştırmama, geçmişe yabancılaşma, taklitçilik, tarım ve sanayiye hiçe sayma, çağcıl bilime önem vermeme, sanayi devriminin ardından ortaya çıkan ve Doğu'ya yönelen emperyalizm gibi güçlü nedenler ileri sürer. Dolayısıyla o, geri kalmışlığın, hem alt-yapısal hem de üst-yapısal nedenleri konusunda oldukça bilinçli olduğunu ortaya koyar.

a-Yanlış Dinsel Algı:

Ahretçilik, Kadercilik ve Tevekkülcülük

Dinî-felsefî duyarlılığı yüksek bir aydın olarak Akif'in Doğunun geri kalmışlığı konusunda parmak bastığı ilk neden, tembelliktir. Onun şiirsel söyleminde bu olgu, yer yer kahvehane söylemi, yer yer Adem peygamber usulüyle yapılan tarım ve sanayiye önemseme, yer yer de her şeyin sorumluluğunu Tanrı'ya yükleme, doğal nedenleri ciddiye almama vb. olarak kendini açığa vurur. Ancak o, bu saptamayla yetinmez, bu tembelliğin ardındaki zihniyeti eleştiri süzgecinden geçirir. Onca bu zihniyetin gerisinde, üç temel dinsel yanlış inanış yatmaktadır. Bu üç inanış biriyle iç içedir. İlki 'ahiret kılıkli diyar' deyişiyle ortaya koyduğu, ahirete yönelip, dünyayı hiçe sayma, ikincisi kader inancının yanlış yorumu, üçüncüsü ise tevekkülü amacından saptırmadır. Akif'e göre bu üç hususta dinin yanlış anlaşılmasının bir ürünüdür. O, bu hususu şöyle dillendirir:

“Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın durdun,
Onun hesabına bir çok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
...
Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,
Muvaffakiyete imkân bulur musun acaba?
Hamâkatin aşılıyor hadd-i i'tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
“Kader” senin dediğin yolda, şer'a bühtândır,
Tevekkülün, hele hüsrân içinde hüsrândır.”¹⁰

¹⁰ M. Akif Ersoy, age., s.406.

Anılan yanlış algıyı, gözler önüne sermek için Akif, Fatih kürsüsündeki vaizin ağzından kozmik bir çalışma felsefesi sunar. Bu felsefi anlayışa göre, evrendeki her şey, birbirini tamamlayan bir çalışma süreci içerisinde. Bu aktif durumu ortadan kaldırıncaya her şey yok oluşa meyyleder. Tıpkı kozmik evren gibi, sosyal yaşam da Akif'e göre, çalışmanın ürünüdür. Zira, onca, insan hayatının temelini oturan çalışma olmadıkça, ne bireyler olur, ne aileler, ne de toplumlar. Çalışmayı kaldırıncaya sosyal yaşam durur ve yok oluşa meyyleder.¹¹ Onca çalışma evrene içkin evrensel bir yasadır:

“Nizâm-ı kevne nıgehân o sermedî kaanûn;
Bütün cihânı tutarken tahakkümünde zebûn:
Garîb olur beşeriyet çıkarsa müstesnâ.”¹²

Akif, Doğuyla Batıyı karşılaştırırken de çalışma olgusuna sık sık gönderme yapar ve Batı'nın ileri oluşunu, yere, havaya hükmedişini, üstün siyasetini, oluşturduğu bilim ve tekniği çalışkanlığına bağlar.¹³ Gerçekçi olan İslam dini onca, tıpkı kozmik evrende olduğu gibi sosyal yaşamda tüm bireyleri çalışmaya sevk etmektedir. Hatta bunu evrene içkin ölümsüz yasa saymıştır.¹⁴ Ancak İslamın tarihsel süreçteki yorumunda, bu anlayışı gölgeleyen kimi yanlış yorumlar söz konusu olmuştur. Bu tür yorumlar Ersoy'a göre, aslında bir tür dine iftiradır.¹⁵ Onca, ahireti dünya hayatına tercih etme söylemi, İslamla uyumadığı gibi¹⁶, -İslam ahiret ve dünya arasında denge kurmaya çalışan bir dindir-doğal yaşantı açısından da gerçekçi bir söylem değildir. Zira Akif'in kendi gözlemleri, aslında her insanın kendi çıkarımın peşinde koştuğuna işaret etmektedir.¹⁷ Kader ve tevekkül konusuna geldiğinde Akif, daha analitik bir bakış sergilemekte ve tarihsel süreçte bu iki kavramın yanlış yorumlandığının altını çizmektedir. Kadercilik ve tevekkülcülük, Doğunun geri kalmışlığına yönelik analizlerde, gerek Batılı kimi düşünürlerin gerekse Akif'in saygıyla andığı Afganî ve Abdur'ın sık sık gündeme getirdiği bir konudur. Akif, kader ve tevekkül sorununu gerçekten İslam dünyasının geri kalışında önemli nedenler olarak görür; ancak bunları doğrudan İslam diniyle ilişkilendirmez.¹⁸ Onca İslam dininde önemli bir yeri olan bu iki kavramın gerçek anlamını asrı saadete ve İslamın klasik çağın dönersek daha iyi anlamak olasıdır. O, önce vaizin ağzından yanlış kader anlayışını eleştirir. Onca 'kader, olabilecek olanların şartları ortaya çıkınca meydana gelmesinden başka bir şey değildir'. Yoksa halk arasında yaygın oldu gibi, her sorumluluğu Tanrı'ya yüklemek anlamına gelmemektedir.¹⁹ Onun bu söylemi aslında, sosyolojik, psikolojik, fizyolojik, biyolojik ve fiziksel yasaları gündeme getiren modern bilimsel dünya görüşüne gönderme yapmaktadır. Bu anlayışa göre evrende yasalar egemendir ve kaderi ve insanın özgürlüğünü bu yasalar çerçevesinde aramak gerekir. Akif modern dünya görüşünde dile gelen yasalara uygun evren imgesinde aradığı kader ve irade özgürlüğü sorununun, aslında İslamın erken döneminde de kavrandığını ima eder. Onun asrı saadet dönemindeki kader algısını betimlemek için kullandığı iki örnek dikkat çekicidir. İlki, Hz. Ömer'e, ikincisi İran kökenli Sadi'ye ait bit öyküye dayanmaktadır. Hz. Ömer dönemine ait olay, Şam'a sefer düzenlediğinde, orada veba salgının olduğunun söylenmesi üzerine, Hz. Ömer'in orduyu oraya sokmamasını temel alır. Anlatılan olaya göre, Ebû Ubeyde buna Tanrı'nın kaderine gönderme yaparak karşı çıkar, ama Hz. Ömer, Tanrı'nın bir kaderinden başka bir kaderine kaçıyoruz söylemiyle sorunu çözer.²⁰ Bu örnek, kader kavramına gönderme yaparak, bir tür kaderciliği aşma çabasını ifade etmesi

¹¹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.385 vd.

¹² M. Akif Ersoy, age., s.398.

¹³ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.400.

¹⁴ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 400-401.

¹⁵ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.306-407.

¹⁶ Akif'in İslam algısı için bkz. M. Cemal Kuntay, age., s. 269 vd.

¹⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.403.

¹⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.407 vd.

¹⁹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.408.

²⁰ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.409-410.

ve insansal önlemlere önem vermesi açısından oldukça anlamlıdır. Akif'in vaizin ağzından anlattığı ikinci olay, Sadi'nin anlattığı bir öyküye dayanır. Öykü şöyledir: Bir gün rızkının peşine düşen birisi, akşam olunca bir ağaçta konaklar. O sırada, ayakları yaralı bir tilkinin açlıktan kıvrandığını gözler. Tilki açlıktan ölmek üzereyken, bir aslan bir ceylanı avlar ve karnını doyurduktan sonra oradan ayrılır. Kötürüm tilki, leşe yaklaşır ve karnını doyurur. Bu olayı gözlemleyen kişi, Tanrı'nın takdirini düşünerek, Tanrı ne yüce, herkesin rızkını veriyor, diye akıl yürütür. Bu akıl yürütmenin ardından bir mağaraya çekilir ve çalışmadan, ibate yönelir ve rızkını bekler. Tabi hiçbir şey gelmez, tam bitkin düşmüşken bir ses duyar, bu ses ona şöyle der: 'Dolaş da yırtıcı bir aslan kesil be hey miskin, niçin yatıp kötürüm tilki olmak istersin, elin kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak ki, artığınla geçinsin senin de bir yatalak'.²¹

Ersoy, tıpkı kader gibi tevekül kavramının da yanlış yorumlandığı kanısındadır. Zira onca kadercilikle tevekkülçülük arasında güçlü bir bağ vardır. Ona göre, İslamın ilk çağında tevekkül, atıl olmaya değil, çalışmaya sevk eden bir faktördür. Nitekim onca, Hz. Ömer, boş durup biz mütevekkilleriz diyenlere sert çıkmış, onların anlayışını dine iftira olarak yorumlamıştır.²² Onca gerçek tevekkül, sebeplere sarılıp, insanın üzerine düşeni yaptıktan sonra Tanrı'ya güvenmesi anlamına gelmektedir. Eğer tevekkülü, atıl olmak biçiminde yorumlarsak, onca İslamın klasik çağında, bir ucu Çin'e bir ucu Prenelere, bir ucu İspanya'ya uzanan fetih hareketlerini kavramak olanaksızlaşmaktadır.²³ Akif'e göre, bu fetihlerin temelinde tevekkül yatmaktadır; ancak bu, sebepleri yerine getirme ve sebeplere sarılma anlayışına dayanmaktadır. Akif, yaşadığı dönemdeki kader ve tevekkül anlayışını tembellikle ilişkilendirip, onları eleştirirken, aslında bilincinin arkasında her şeyi Tanrı ile ilişkilendiren, neden-sonuç ilişkisini hiçe sayan Eş'arî düşünce bulunmaktadır. Zira bu anlayış, neden-sonuç ilişkisini hiçe saymış; her şeyin doğrudan nedeni olarak Tanrı'yı görmüştür. Ona göre, kader ve tevekkül İslamda önemsenen kavramlardır; ama tembelliği yaygınlaştırmak için değil, çalışmayı sevk etmek, sebeplere sarıldıktan sonra Tanrı'ya güvenmek için vardır.²⁴

Onca yanlış anlaşılan bu kader ve tevekkül anlayışı öyle bir hale gelmiştir ki, her şeyin nedeni olarak Tanrı'nın görüldüğü, her şeyin sorumluluğunun Tanrı'ya havale edildiği bir evren tasarımına yol açmıştır. Akif bu tasarımı, Tanrı'ya yapılmış bir saygısızlık olarak görmekte, hatta "senin bu kopkoyu şirkin sığar mı imana? diyerek²⁵ şirke bulaşmış bir zihniyetin ürünü saymaktadır. O şöyle demektedir:

"Kadermiş! Öylemi? Hâsâ, bu söz değil doğru;
Belâni istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Talep nasılsa tabî'î netice öyle çıkar.

....

Demek ki her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın o;
Çoluk çocuk ona ait: Lalan, bacın, dadın o;
Vekîl-i harcın o; kahyan, müdürü veznen o;
Alış seninse de, mes'ul olan veriştin o;
Denizde cenk olacakmış... Gemin o, kaptanın o;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin kumandanın o;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı o;
Tabîb-i aile, eczacı... Hepsi hâsılı o.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu?

²¹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.414.

²² Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.417.

²³ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.412.

²⁴ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.412-413.

²⁵ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.406.

Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?"²⁶

Onca bu yanlış kader ve tevekkül anlayışını desteklemek için tarih içinde hadis bile uydurulmuştur.

"Yıkıp şeriatı, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebi'ye atf ile, binlerce herze uydurduk!"²⁷

b-Sosyal Gelişimi Hiçe Sayma: İçtihat Kapısını Kapatma

Akif'e göre, Doğunun bilgi ve değerler alanında geri kalışında, sosyal değişimi ve gelişimi kavrayamamanın güçlü bir rolü bulunmaktadır. Onca bu kavrayışsızlığın en tipik göstergesi, dini çağa göre yorumlamaya olanak sağlayan, değerlere dinamizm katan içtihat kapısının kapatıldığı söylemidir. Onca bu söylem, varlığın akışını, sürekliliğini ve dinamizmini hiçe saymak anlamına gelmektedir. Akife göre, bu kapı insanlık var olduğu sürece kapanmayacaktır.²⁸

"Kilitlidir kapı ümmî duhât için amma;
Kıyâm-ı haşre kadar ictihad eder ulemâ;
Evet, şerâiti mevcûd olunca insanda;
Ne kaldı men edecek içtihadı meydanda?
İle'l-ebed yetişir müçtehid bu ümmetten."²⁹

Ancak, içtihat konusunda Akif'e göre önemle üzerinde durulması gereken bir husus vardır. O husus kimin içtihat yapacağı sorunudur. Akif'e göre, müçtehit olmak hiç de kolay değildir. Zira, içtihat etme,

- 1- asrın bilimlerini bilmeyi,
- 2- uzmanlık alanlarına ve işbölümüne saygıyı,
- 3- kitabı, sünneti, icmayı sağlam anlamayı,
- 4- ihtiyaçları, anlaşmazlıkları yoklamayı,
- 5- hukuk bilgisini,
- 6- görev duygusunu,

gerektirir.³⁰

Akif, içtihat bağlamında, döneminin aydın tiplemesine yönelik güçlü bir eleştiri yöneltir. Bu eleştiri, her şeyi bildiğini düşünen aydın tiplemesidir ve bu tipleme, onca her şeye burnunu soktuğu gibi içtihat yeterliliği gerektiren dini yorumlamaya da yönelir.

"Ya içtihadı nasıl kalkar bu sersemler?
O, içtihad ki: Dünya kadar ulûm ister?
Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe;
Kalır selâmet-i milliyemiz öbür gelişe!
Neden vazâifi taksime hiç yanaşmıyoruz?
Olursa bir kişinin altında on karpuz,
Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz
Yazık, yazık ki, bu yüzden bütün felaketimiz."³¹

²⁶ M. Akif Ersoy, age., s.406-407.

²⁷ M. Akif Ersoy, age., s.416.

²⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.418-419.

²⁹ M. Akif Ersoy, age., s.420-421.

³⁰ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.420-423.

³¹ M. Akif Ersoy, age., s.420.

Akif uzmanlaşmaya yanaşmayan, görev bölümünü önemsemeyen döneminin aydın tipini eleştirirken, “sabahleyin felsefeci, ikindiüstü fıkıh bilgini, sular karardı mı pek yosma bir edebiyatçı, yarın tarihçi, öbür gün siyasetin kurdu, bakarsın ertesi gün din yorumundan pey vurdu” diyerek bu tür bükalemun yaratılışlılar elinde maskara olduğumuzun altın çizer.³² Onca bu uzmanlıklara saygısızlığın, din yorumu ve içtihat sorununda açtığı sorun kadar, sosyal yaşamda da açtığı sorunlar bulunmaktadır. Zira bu tutum, sosyal yaşamda, görev duygusuna ilgisizliğe de yol açmaktadır. Zira bilinç yaşantıyı belirlemektedir.³³

c-Toplumsal Çözülme:

Duyguda ve Zihinde Parçalanmışlık

Akif'e göre, Doğunun geri kalmışlığında en önemli nedenlerden birisi, Doğunun parçalanmışlığıdır. Onca bu parçalanma hem siyasi hem de duygusal ve zihinsel parçalanmaya gönderme yapmaktadır.³⁴

“Şikaak için mi eder, sâde, kalbiniz darabân?
Neden uhuvvetiniz böyle münhasır namaza?
Çıkınca avluya herkes niçin boğaz boğaza?
Ne Müslümanlığıdır, anlamam ki yaptığınız?
Çıkar yol olmayacak, korkarım bu saptığınız!
Görünce fesli, atılmak, tasarlayıp bıçağı;
Görünce şapkalı, sinmek, değiştirip sokağı;
Gönüller ayrı olmuş, sineler bir olsa bile...
Nifâk alâmeti bunlar, kuzum, tamamıyla.”³⁵

Onca gerçek parçalanma zihinsel parçalanmadır; bu birlikteliği olanaksız kılmaktadır. Onca parçalanmış zihinler, gerçeği kavramakta sıkıntı içerisindeyler. O bu parçalanmış zihinlerin gerçeği kavramada ne kadar atıl kaldığını ortaya koymak için bir köylü tiplemesine baş vurur. Tipleme şöyledir: ‘Zavallı köylüye ilkin epeyce sövmüşler; iştitemiş, bu sefer bir odunla dövmüşler, birer davul kadar olmuş da, butlarındaki şiş, davul çalmada, zannımca aşağıdaki evde demiş. İnce, derken, odunlar budur, deyip beyni, davul bizim eve gelmiş demiş sonunda’.³⁶ Akif'e göre, içinde yaşadığı toplumun psikolojik ve zihinsel hali tam da böyledir. O yaşadığı dönemdeki zihinsel parçalanmaya gönderme yapmak için dört sınıfa gönderme yapar.

Onca ilk grup, hiçbir şeye aldırılmayarak tatlı uykusunu sürdüren halk takımıdır. Bu grup, dünyadan elini eteğini çekerek, her şeyi kadere bağlayarak yaşamını sürdürmektedir. Onların, Akif'e göre dünya yıkılsa umurlarında değildir.³⁷

İkinci grubu hayata küskünler oluşturur. Bunlar, kurtuluş yolu yoktur deyip umutsuzluğu ilke edinmişlerdir.³⁸

Üçüncü kesimi oluşturan aydın gençler, Hıristiyanları taklidi, geleneklerini eleştiriyi, ortaçağa ait dini anlayışların modern dünyayla örtüşmediğini savunanlardır. Bunlar Akif'e göre, eğlenceye düşkün, Batının bilim ve teknik yerine kötü yanlarını taklit eden kimselerdir.³⁹

Dördüncü gruba gelince, Akif, onları sadece zevk ve eğlence düşkünlüğü ile niteler.⁴⁰

³² Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.422.

³³ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.422.

³⁴ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.432.

³⁵ M. Akif Ersoy, age., s.433-434.

³⁶ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.434.

³⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.436.

³⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.436.

³⁹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.436.

Kuşkusuz, Akif'in ortaya koyduğu bu dört tiplene, içinde yaşadığı sosyal gerçekliği tümüyle ortaya koymamaktadır. Zira Akif'in yaşadığı dönemde, aydınlar arasında, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi akımlar yer almaktadır ve bu akımlara mensup düşünürler, toplumun geleceği konusunda endişeleri olduğu için çeşitli projeler geliştirmektedirler. Akif de, bu tür proje geliştiren düşünürlerden birisidir. Ancak, Akif'in toplumsal yaşamda gözlemlediği parçalanmışlığı, zihinsel araka planına nüfuz edişi ve sosyal birliğin, duyguda ve zihinde belli ölçülerde ortaklaşmaktan geçtiği saptaması anılmaya değerdir. Akif'e göre, Doğunun Batı karşısında toprak kaybetmesinin temel nedenlerinden birisi, bu zihinsel ve duygusal parçalanmışlıktır. Akif bu parçalanmayı, daha sonra ele alacağımız gibi yer yer emperyalist oyunlarla da ilişkilendirmektedir.

d- Çağa Ayak Uyduramama:

Modern Bilimi, Tarım ve Sanayiye Önemsememe

Akif, Doğunun uzun süredir, bilimi ıskalamasının, hem tarıma hem de sanayinin gelişmesine ket vurduğunun bilincindedir. Bir diğer deyişle, bilime dayalı uygarlığı ve bilimin pratik yararını kavramıştır.⁴¹ Kuşkusuz bu kavrayışta, Berlin deneyimi ve orada gözlemlediği bilim ve teknolojiye dayalı uygarlık güçlü bir rol üstlenmiştir. Onun bu kavrayışı, ortaçağ feodal toplumsal yapıdan yeni bilime dayalı-sanayiye dayalı devrimsel atılım üzerinde önemli bir zihinsel mesai harcadığını düşündürmektedir.

“Zavallı milletin idrâki târumâr olalı,
Muhît-i ilme giren yok, diyâr-ı fen kapalı;
Sanâyi'in adı batmış, ticâret öylesine,
Zira'at olsa da...Âdem nebi usûlü yine!
Hulâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.
Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek.
O yoksa, hangi vesîleyle biz ilerleyelim?
Sıkıntımız mütefennin, üzüntüsüz âlim.”⁴²

e-Çağcıl Eğitimi Yakalayamama:

Eğitimi Yaygınlaştıramama

Akif'e göre, gerek bilim ve teknik alanındaki ilerleme, gerek tarım ve sanayideki problemler, gerekse dinin yanlış algısına dayanan hurafeler ancak eğitimi yaygınlaştırmayla çözülebilir. Eğitimi yaygınlaştıramama, Doğunun geri kalmışlığının, hurafeler içinde yüzüşünün, modernize olamamasının en temel nedenidir. O, cahilliği, sadece halka özgü saymaz; aynı zamanda zamanın aydınlarına da zihinsel parçalanmışlıkları yüzünden cahillik niteliğini yükler.

“Bu gün anâsır-ı İslam-ı bir denî cereyân,
Sürüklüyor ki: Bakın nereden eyliyor nebeân.
Felâketin başı, hiç şüphe yok çehâletimiz;
Bu derde çare bulunmaz –ne olsa- mektebsiz.
Ne Kürd alfabeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arâb;
Ne Çerke'in, ne Lâz'ın var bakın elinde kitap!
Hulâsa milletin efrâdı bilgiden mahrûm.
Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: Zamân-ı ulûm!”⁴³

⁴⁰ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 441.

⁴¹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.420-422.

⁴² M. Akif Ersoy, age., s.420.

Akif'in eğitim anlayışında dört unsur ortaya çıkar. İlki, öğretmen, ikincisi, okul, üçüncüsü, devrin bilimleri, dördüncüsü, pragmatizmdir. Onca öğretmen, inanlı edepli, liyakatli, vicdanlı ve bilimsel bilgiyle donanmış bir kişiliktir ve örnek insandır. O salt okulda ders veren kişi değil, toplumsal misyon yüklenmiş bir önder kişiliktir. O bu sosyal sorumluluğu, "muallim ordusu, lakin asıl muzaffer olan" diyerek açıkça ortaya koyar.⁴⁴ Akif'in okul tasarımı, ne geleneksel medrese anlayışına ne de Tanzimat sonrası Batı örneğinde açılmış okul tasarımlarına uyar. O, modern bilimlerle, yeniden ihyâ edilmiş dini anlayışların bir arada olması gerektiğini söyler ve Osmanlı'da Tanzimat sonrası ortaya çıkan eğitimde ikiliği eleştirir.⁴⁵ Onun kimi söylemleri, azınlık okullarına ve yabancı dile vurguyu ön plana çıkaran okulları açıkça eleştirdiğini göstermektedir. O, zihinsel ve duygusal parçalanmışlığın okulla çözüleceğine inanır ve "mahalle mektebi lazım, düşünmeyin artık" der.⁴⁶ Zira bu mahalle mektepleri hem cehaletle hem de parçalanmışlıkla savaşmakta temeldir. Akif'e göre, okulda okutulması gereken içeriği, zamanın bilimleri ve İslamın erdemlilik ilkeleri oluşturmalıdır. O, 'bilimin yüzünü gençlere öğretelim, ama kutsallıklara saygı gösterelim' demektedir.⁴⁷ Onca, Batının bilim ve tekniğini almak, ancak, bunu yaparken uyanık olmak gerekir:

"Sade Garb'ın ilmine dönsün yüzünüz;
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin;
Fen diyarında sızan nâmütenahi pınarı;
Hem için, hem getirin yurda, o nâfi suları.
Aynı menbaaları ihyâ için artık burada;
Kafanız işlesin oğlum, kanal olsun arada."⁴⁸

O eğitim içeriğinin, tümüyle üretime ve pratik yaşama uygun olmasını talep etmektedir. Bu aslında geri kalmışlığı gözlemlemiş, onu aşmak isteyen bir kişinin özleminin ifadesidir. Cumhuriyet'in başlangıçlarında Mustafa Kemal'i eğitim de pragmatizm ilkesini uygulamaya iten de aynı nedendir. Akif bu olguyu şöyle dile getirir:

"Nazariyâta boğulmakla geçen ömre yazık;
Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık."⁴⁹

Akif eğitime öyle büyük bir işlev yüklemektedir ki, döneminin Prusya'sının ve Almanya'sının temelini onu oturtmaktadır. Kendi toplumu için örnek oluşturmak amacıyla anlattığı olay, Osmanlı'nın son dönemindeki tartışmalara güçlü ışık tutmaktadır. Akif'e göre, bir grup, milleti yükseltmek için, askeri ön plana çıkarmakta, diğer grup, donanmaya vurgu yapmakta, bir başka grup, bilimi ön palan çıkartmaktadır. Bir yaşlı üye, tüm önerileri dinleyip, mahalle mektebi önerisinde bulunmuştur. Akif, önceleri bu önerinin değerinin anlaşılmadığını, hatta öneriyi savunana yaşlı ve bunak denildiğini ifade etmektedir.⁵⁰ Ancak yaşlı kişi görüşünü açıklayınca, kabul görmüş ve bugünkü Almanya kurulmuştur. Akif şöyle dile getirir olayı:

"Sonunda: Kuvvetimiz, şüphesiz ilerlemeli;
Fakat düşünmeli her şeyden önce temeli.
Teammüm etmesi lazım ma'arifin mutlak:
Okur yazarsa ahali, ne var yapılmayacak?
Donanma, ordu, birer ihtiyac-ı mübrimdir,
O ihtiyacı, fakat, öğrenen, muallimdir!"

⁴³ M. Akif Ersoy, age., s.426-427.

⁴⁴ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.428.

⁴⁵ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.378.

⁴⁶ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.426.

⁴⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.428.

⁴⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 443.

⁴⁹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s. 186.

⁵⁰ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.426.

Deyip kararını vermiş ki, aynen icrâya,
Konunca ortaya çıkmış bugünkü Almanya.”⁵¹

f- Emperyalizm:

Batının Öteki Yüzü

Onca bilim ve tekniğiyle ön plana çıkan Batının üç yüzü vardır. İlki, bilim ve tekniği, ikincisi, emperyalizmi, üçüncüsü, düşük ahlaki yaşamıdır.⁵² Batı'nın bilim ve tekniğine olumlu bakan Akif, onların ahlaki yozlaşmalarına ve sömürgeci uygarlık anlayışlarına karşıdır. Bu açıdan o, yaşadığı koşulların da etkisiyle, emperyalist Batı konusunda oldukça duyarlıdır. Her ne kadar beden sağlam olunca emperyalizmin ona zara veremeyeceğini düşünse bile,⁵³ Doğunun geri kalmışlığında ve parçalanmışlığında emperyalizm öğesini görmezden gelmez. Onun emperyalizmin ve her türlü kötülüğün nedenini ilkin insanın kendisinde araması gerçeği oldukça dikkate şayandır O, şöyle der:

“Eğer vücudunu bir parçacık gözetseydin;
Eğer taharet-i vicdana dikkat etseydin;
Bu hale gelmeye kalmazdı orta yerde sebep.
Batak da, bit de o murdar atâletinden hep!”⁵⁴

O, beden zayıf düşünce, mikrobun bedene nüfuz etmesi gibi, halk zayıf düştüğünde emperyalizmin ona nüfuz ettiğinin altını çizer. Ancak onun altını çizdiği bir başka husus daha vardır ki, bu husus, emperyalizmin bedeni zayıf düşürmek için elinden geleni yaptığıdır. O bir vaazında emperyalizmin bölüp parçalayıcı, zayıf düşürücü siyasetini şöyle ifade eder:

“Avrupalılar, zaptetmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahalisi arasına önce tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahali bu suretle yorgun düştükten sonra, gelip çullanırlar. Bu gün de işte bize karşı aynı siyaset kullanıldı. Zaten her yerdeki siyasetleri budur. Hindistan'da, daha evvel Endülüs'te, sonraları Cezayir'de, İran'da hep böyle yaptılar. Takip ettikleri siyaset, hep aynı siyasettir; değişmez.”⁵⁵

O bu emperyalist siyasete somut örnek vermeyi de ihmal etmez. Bu örnek İngilizlerin Hindistan'daki uygulamalarına gönderme yapmaktadır. Bu uygulamaya göre, İngilizler, Müslümanlara Kurban Bayramı'nda öküz kesmeyi telkin ederlerken, Budistlere siz de domuz kesip, başını camiye bırakmayı salık vermektedir. Akif'e göre, bu telkin ve uygulamayla İngilizler, Müslümanlarla Budistleri bir birine düşürmeyi amaçlamaktadır.⁵⁶

Akif, Batı'nın parçalayıcı emperyalist yüzünü bütün yalınlığıyla ortaya koyar; ama buna rağmen gerçekçiliği elden bırakmaz. Gerektiğinde, onlarla işbirliği yapılabileceğini, ancak bunu yaparken, çok uyanık olmak gerektiğinin, dini, siyasi, ekonomik vb. çıkarlarımızı gözetmek gerektiğinin altını çizer. Zira, onların hep kendi çıkarlarının peşinde olduğu gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır, der.⁵⁷

g-Tarihe Nesnel Bakmama:

Taklit ve Geçmişe Yabancılaşma

Akif'e göre, içinde yaşadığı toplumun aydınlarından bir grubu, körü körüne Batıyı taklide yönelmiştir.

⁵¹ M. Akif Ersoy, age., s.426.

⁵² Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.440.

⁵³ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.

⁵⁴ M. Akif Ersoy, age., s.418.

⁵⁵ Bkz. M. Akif Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz”, Sırat-ı Müstakîm, cilt: IX, no: 320, 1912.

⁵⁶ Bkz. M. Akif Ersoy, “Hutbe ve Mevâiz”, nr. 231, 31, Kanunisani, 1328/1912.

⁵⁷ Bkz. M. Akif Ersoy, “Nasrullah Kürsüsünde”, Sebilür'reşâd, cilt: XVIII, No: 464, 1920.

“Ne yaparsa Avrupa, bizlerce asıl olan hareket:

“O halde biz dahi yaptık!” deyip hemen taklid.

Bu tür bir yenilikten ne hayr edersin ümmid?”⁵⁸

Bu grubu, Doğulu değerleri aşağılamak ve anlamamakla suçlayan Akif, onlar karşısında Doğunun geçmişinin, başarılarla dolu olduğunun altını çizerek ve “ne anılarına saygı, ne geleneklerini anımsama; deden böyle mi yapmıştı ey sefil evlat”⁵⁹ diyerek içinde yaşadığı toplumun zihniyetini eleştirir. Zira onca, var olan kuşak atalarının başarılarını görememekte, kendi geçmişini aşağılamakta, her şeyin en iyisinin Batıda olduğunu düşünmektedir.⁶⁰ Burada Akif, iyi bir sentezci düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Onca her uygarlık iyi ve kötü yönler barındırır; önemli olan iyi ve güzel olanları bir araya getirmek ve birleştirmektir. Onca batı bilim ve teknikte ileridedir; bu apaçıktır; ancak bu onların her yanının taklit edileceği anlamına gelmemektedir. O ayrıca her yönüyle Batı’yı yücelten anlayışı eleştirmek için, “yakında odun da isteriz Batı’dan” diyerek, bu taklitçi zihniyetinin üretimi kösteklediğinin de altını çizmeyi ihmal etmez.

3. Sonuç ve Değerlendirme:

Akif, Doğunun geri kalma nedeni konusunda çizdiği bu tablo karşısında hiç de umutsuz değildir. Zira nedenleri saptamak, çözüme açılan kapıyı aralamaktır. O, bu yönüyle umut-var niteliğini hiç yitirmeyen bir düşünür olarak görülür. Onun kurtuluş reçetesi, eğitimden, asrın bilimlerini kucaklamadan, tarım ve sanayide üretime yönelmeden, emperyalizm karşısında uyanık olmadan, toplumsal birliği sağlamaktan, geçmişe eleştirel baksak da onunla kucaklaşmaktan, körü körüne taklitten uzaklaşmaktan, dinin yanlış yorumlarını düzeltmekten, onu çağın gerekleri doğrultusunda ele almaktan, özetle, yeni bir zihniyet yaratıp, bu yeni zihniyetle olaylara yaklaşmaktan geçmektedir. O, düşün dünyasında umutsuzluğa yer olmadığını, Mevlana’nın anlattığı bir öyküye bağlı olarak ortaya koyar. Öykü, yıkılmak üzere olan bir ev ile evi iyi bir biçimde onarmaya yanaşmayan ve buna rağmen Tanrı’ya çocuklarını göstererek evin yıkılmaması için dua eden bir kişiden söz etmektedir. Tabi doğa yasaları gereği, iyi bir biçimde onarılmayan ev yıkılır ve ev sahibi çocuklarını kaybeder. Ev sahibinin Tanrı’ya neden beni uyarmadın, sitemi karşısında, aslında evden düşen her taşla uyarıldığı, ama her açılan deliğin kapatılmasıyla aslında uyarın dilin susturulduğunu dile getiren Mevlana, öykü kahramanının vurdum duymazlığının ve yanlış inanışının bedelini ödediğinin altını çizerek.⁶¹ Bu öyküyü şiirsel bir dille uyarı amacıyla ortaya koyan Akif, ardından karamsarlığa kapılmamak için şöyle der:

“Hikaye, halimizin aynıdır, değil mi? Evet!

Şu fark var yalnız: Bizde yok değil kuvvet.

Yığın yığın sakatâtıyla geçmiş edvârın,

Yıkılmış olsa da, bir hayli kısmı dîvârın,

Binây-ı millet-i i’lâ eden temel sağlam.

Demek ki, kurtuluruz biz bir gün olursak adam.

Onun da çaresi elbirliğiyle gayrettir.

Çalışmanın o kadar feyzi var ki: Hayrettir.

Hezîmetin sonu ölmek değildir elbette.

Düşenler oldu zamânıyla aynı âkıbete:

Fakat bugün yaşıyorlar, hem eskisinden iyi.”⁶²

⁵⁸ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.374.

⁵⁹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.402.

⁶⁰ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.373-376.

⁶¹ Bkz. M. Akif Ersoy, age., s.234.

⁶² M. Akif Ersoy, age., s.424.

Akif'in bu iyimser anlayışının Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yaşam bulması, emperyalist güçlerin Anadolu'dan tavsiye edilmesi ve laik dünya görüşü ekseninde, bilim, sanat ve felsefeyi ön plana çıkaran yeni bir kültür ve Aydınlanma projesinin yaşama geçirilmesi, onun umut-var tavrının ne denli gerçekçi olduğunu göstermesi açısından anlamlı olsa gerektir. Kimileri, Akif'in beklentileriyle, Cumhuriyet'in Aydınlanma projesi arasında kimi farklılıkların olduğunu ifade etse de, Mustafa Kemal'le dirilen ve zafere uzanan Anadolu, Akif'in büyük ölçüde özlemlediği Anadolu'ya gönderme yapmaktadır ve bu Anadolu, bağımsızlığı, laik değerleri, bilimi, sanat ve felsefedeki açılımlarıyla hala mazlum uluslara örnek olmaya devam etmektedir.